

Особливості формування правосвідомості підлітків: психологічний та ювенально-правовий вимір

Гельбак Анжела Миколаївна¹, Богучарова Олена Іванівна²,
Мухіна Галина Вікторівна³, Ніколенко Ксенія Вікторівна⁴,
Унгурян Наталя Василівна⁵

Опубліковано

30.09.2024

Секція

Право

УДК

343.98:159.9.01

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18868327>

Анотація У роботі проаналізовано комплекс чинників, що визначають ставлення сучасної молоді до правових норм. Досліджено когнітивні та емоційні механізми засвоєння юридичних цінностей у пубертатний період. Виявлено кореляцію між рівнем емпатії підлітка та його схильністю до правопонавчої поведінки. Окрему увагу приділено трансформації ювенальної юстиції в Україні від каральної до відновної моделі. Обґрунтовано роль шкільної медіації та цифрових інструментів у запобіганні правовому нігілізму. Запропоновано інтегровану модель правової соціалізації, яка поєднує психологічний супровід із практичним залученням неповнолітніх до правозастосовної діяльності. Сформульовано рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм з метою розвитку людського капіталу.

Ключові слова: правова соціалізація, юридичний нігілізм, відновне правосуддя, девіантна поведінка, психологічна готовність, ювенальна превенція, цифрова ідентичність.

Peculiarities of the formation of legal awareness of adolescents: psychological and juvenile legal dimension

Abstract The study addresses the critical issue of legal consciousness formation among adolescents within the intersection of developmental psychology and modern juvenile law. The relevance of the research is determined by the strategic need to enhance human capital through the cultivation of a law-abiding and socially active younger generation. The author argues that

¹ кандидат психологічних наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7137-6326>

² доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін, Луганський навчально-науковий інститут імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5617-9175>

³ кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8866-794X>

⁴ кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових та гуманітарних дисциплін, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2091-7823>

⁵ аспірант, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9162-2699>

adolescence serves as a fundamental stage where the transition from external social control to internal legal self-regulation occurs.

The paper examines the psychological determinants of legal identity, emphasizing that for an adolescent, a legal norm is perceived not as an abstract obligation but through the prism of personal justice and peer group values. It is established that the "identity crisis" characteristic of this age often leads to temporary legal alienation, which can escalate into stable legal nihilism if not addressed by appropriate pedagogical and legal instruments. The research highlights the shift in the Ukrainian juvenile justice system toward restorative practices, such as mediation and diversion programs, which prioritize the rehabilitation of the minor over punitive sanctions.

A significant portion of the article is dedicated to the impact of the digital environment on the legal consciousness of «Generation Z». The author identifies the phenomenon of «legal infantilism» caused by a fragmented understanding of rights without a corresponding awareness of legal responsibilities. The study utilizes empirical data to demonstrate that adolescents involved in school self-government and restorative circles show a 40% higher level of legal literacy and social responsibility.

The conclusions emphasize that the effectiveness of legal socialization depends on a subject-to-subject interaction between the state and the minor. The article suggests that legal education must evolve from formalistic lectures to interactive, case-based learning that fosters legal empathy and critical thinking. The practical value of the findings lies in the possibility of their application in the development of juvenile prevention strategies and psychological correction programs aimed at minimizing juvenile delinquency and promoting the sustainable development of society's human potential.

Keywords: *legal socialization, restorative justice, juvenile delinquency, legal nihilism, psychological self-regulation, human capital development, juvenile prevention, mediation practices.*

Вступ

Постановка проблеми. В умовах глобальних соціокультурних трансформацій, цифровізації суспільних відносин та триваючої збройної агресії проти України, правосвідомість підлітка стає тим стрижневим елементом, що визначає майбутню траєкторію розвитку національної правової системи та громадянського суспільства. Правосвідомість підлітка є первинним індикатором готовності майбутнього громадянина до виконання соціальних обов'язків, реалізації прав та поваги до свобод інших. Проблема полягає в тому, що підлітковий вік є критичним періодом, коли відбувається перехід від зовнішнього примусу до внутрішнього самоконтролю. Несвоєчасне або деформоване формування правових установок у цей період призводить до незворотних втрат людського капіталу через маргіналізацію молоді, зростання рівня злочинності та поширення правового нігілізму.

Сучасна криза правосвідомості неповнолітніх проявляється у декількох площинах:

Соціально-економічний аспект. Правова інфантильність підлітків перешкоджає їхній ефективній трудовій соціалізації. Нерозуміння юридичної природи контрактних відносин, прав власності та відповідальності знижує конкурентоспроможність молоді особи на ринку праці.

Безпековий аспект. Зростання девіантної поведінки в умовах воєнного стану вимагає від держави перегляду стратегій ювенальної превенції. Формування правосвідомості є ключовим запобіжником залучення підлітків до протиправних дій, що дестабілізують тил.

Психологічний аспект. Відсутність чіткої правової ідентичності породжує стан аномії – відчуття нормативної порожнечі, що робить підлітків вразливими до

маніпуляцій у цифровому просторі (кіберзлочинність, участь у деструктивних онлайн-спільнотах).

Таким чином, практичне завдання ефективної соціалізації у підлітковому віці вимагає створення інтегрованої моделі, де психологічні особливості пубертатного періоду (прагнення до самоствердження, імпульсивність, критицизм) будуть синхронізовані з ювенально-правовими інструментами (відновне правосуддя, медіація, правова просвіта). Актуальність проблеми підсилюється тим, що старі методи директивного правового виховання («лекційний підхід») виявилися неефективними щодо «цифрового» покоління, що зумовлює необхідність пошуку нових методологічних підходів до формування правомірної поведінки.

Аналіз останніх досліджень. Проблема правової соціалізації та формування правосвідомості молоді перебуває у центрі уваги сучасної юридичної психології та ювенального права. Зокрема, загальнотеоретичні аспекти взаємодії особистості та правової системи в контексті антропологічного підходу ґрунтовно досліджено у працях Н. Оніщенко, зокрема у статті «Правова система і особистість: соціогуманітарний вимір» (Альманах права, 2020) [1]. Питання психологічних детермінант формування правосвідомості та ціннісних орієнтацій підлітків в умовах трансформації суспільства детально розкрито у роботі О. Кравченко (2021) [2]. Ювенально-правовий вектор, що стосується захисту прав дитини та міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, висвітлено у працях Ю. Панети [3]. Важливим внеском у розуміння деформацій правосвідомості під впливом цифровізації є дослідження А. Галає, який розглядає інноваційні методи правової просвіти [4]. Проблематику превенції правопорушень серед неповнолітніх крізь призму психологічної корекції аналізує В. Обушенко (2022) [5]. Попри ґрунтовність цих напрацювань, невирішеною раніше частиною загальної проблеми залишається інтегрований аналіз того, як нейропсихологічна нестабільність підлітка корелює з новими процесуальними інструментами відновного правосуддя в цифрову епоху.

Метою статті є теоретико-психологічне обґрунтування особливостей формування правосвідомості підлітків, розкриття психологічних механізмів інтерналізації правових норм та виявлення впливу вікових криз на сприйняття ювенально-правових інструментів впливу для забезпечення якісного відтворення людського капіталу.

Результати

Дослідження процесу формування правосвідомості з позицій юридичної та ювенальної психології вимагає аналізу не лише знань підлітка про закон, а передусім його психологічної готовності дотримуватися правових приписів як внутрішніх переконань. Психологічна специфіка правосвідомості неповнолітніх визначається проходженням ними стадій морального розвитку. Відповідно до концепції Л. Кольберга, підлітки зазвичай переходять від доконвенційного рівня (де поведінка регулюється страхом покарання) до конвенційного, де нормою стає орієнтація на соціальне схвалення та підтримання порядку в групі. Як зазначає О. Кравченко, у цей період правова норма сприймається не раціонально, а емоційно [2].

Підліток схильний до «правового максималізму»: будь-яка несправедливість з боку представників влади (вчителів, поліції) може призвести до повного заперечення легітимності правової системи. Психологічним базисом правомірної поведінки тут виступає правова емпатія – здатність усвідомлювати права іншого через власні почуття, що є значно ефективнішим за механічне зазубрювання статей закону.

В межах ювенальної психології підлітковий період розглядається не просто як хронологічний етап, а як фундаментальна фаза інтенсивного формування самосвідомості та соціальної ідентифікації. У цей час правосвідомість особистості зазнає

якісних трансформацій, трансформуючись із пасивного прийняття правил у складну, багатовекторну психологічну установку. Як слушно зазначає О. Кравченко, ключовим детермінантом у цьому процесі є емоційно-ціннісне ставлення до правових явищ [2]. Підліток починає оцінювати закон не за його формальною буквою, а за критерієм відповідності власним уявленням про справедливість та особисту гідність.

Дослідження у сфері юридичної психології демонструють, що у неповнолітніх часто виникає гострий «когнітивний дисонанс» між раціональним усвідомленням правової норми та потужною внутрішньою мотивацією до її порушення. Остання часто зумовлена потребою у ствердженні високого статусу в групі однолітків, що в ювенальній психології називається реакцією групування. Психологічна природа цього явища коріниться у несформованості механізмів вольової саморегуляції та переважанні емоційних імпульсів над раціональним плануванням. Таким чином, підліток може демонструвати високий рівень теоретичних правових знань під час тестування чи шкільних занять, проте в реальній ситуації соціального конфлікту діяти імпульсивно. Це пояснюється феноменом «підліткового егоцентризму», коли власні потреби та миттєві емоційні стани домінують над довгостроковим усвідомленням юридичних наслідків.

З точки зору ювенальної психології, процес інтерналізації права відбувається через складну систему психологічних механізмів, серед яких провідне місце посідають ідентифікація та інтеріоризація:

Ідентифікація – підліток підсвідомо копіює та засвоює правові установки значущих дорослих (батьків, вчителів) або харизматичних лідерів думок у медіапросторі. Якщо ці референтні особи демонструють нігілістичне ставлення до закону, у неповнолітнього формується викривлена, «гібридна» правосвідомість, де порушення норми вважається ознакою сили або незалежності.

Інтеріоризація – це складний процес перетворення зовнішніх правових вимог держави на внутрішній «моральний імператив» особистості. Тільки тоді, коли правова норма стає часткою структури «Я», вона починає виконувати функцію внутрішнього регулятора поведінки без зовнішнього нагляду.

Як зазначає В. Обушенко, деформації правосвідомості, зокрема правовий інфантилізм та цинізм, часто виконують роль своєрідного психологічного захисту підлітка від несправедливості та подвійних стандартів «дорослого світу» [5]. У юридичній психології такий стан класифікується як «нормативна аномія». Це стан відчуження, за якого підліток втрачає смисловий зв'язок із законом, бачивши його вибіркоче застосування або корупційну складову в суспільстві.

Ювенально-правовий вимір дослідження нерозривно пов'язаний із професійним психологічним супроводом правосуддя. Сучасна парадигма ювенальної юстиції в Україні демонструє активну еволюцію в напрямку «правосуддя, дружнього до дитини» (child-friendly justice). Ю. Панета наголошує, що пріоритетним завданням є не ізоляція неповнолітнього правопорушника від суспільства, що зазвичай веде до його криміналізації, а ефективна ресоціалізація та відновлення соціальних зв'язків [3]. Центральним інструментом у цьому процесі виступає медіація – процедура примирення сторін за участю нейтрального посередника.

Методологія відновного підходу базується на реалізації фундаментальних психологічних потреб підлітка у визнанні, приналежності та відповідальності. Беручи участь у процедурі медіації, неповнолітній правопорушник не просто вислуховує вирок суду, а безпосередньо стикається з реальними людськими наслідками своїх дій. Це стимулює перехід від пасивного каяття до активної правосвідомості, спрямованої на виправлення заподіяної шкоди. Натомість суто репресивні заходи часто викликають у підлітків стійке почуття «жертви системи», що лише радикалізує особистість та поглиблює правовий нігілізм.

Ю. Панета також підкреслює, що процедура медіації має глибинний психотерапевтичний ефект для обох сторін конфлікту [3]. З позицій юридичної психології, діалог між правопорушником та потерпілим запускає потужний механізм правової емпатії. Це кардинально змінює сприйняття злочину: він перестає бути абстрактною «статтею Кримінального кодексу» і стає площиною реального людського болю та страждання. Такий досвід формує «посттравматичну правосвідомість», яка завдяки глибокому емоційному переживанню стає значно надійнішим бар'єром для рецидивної злочинності, ніж раціональний страх перед місцями позбавлення волі.

Окремим викликом для сучасної юридичної психології став феномен «дифузії відповідальності» у віртуальному просторі. А. Галай вказує, що цифрова анонімність та відсутність безпосереднього сенсорного (візуального, аудіального) контакту з «жертвою» у мережі призводять до блокування механізмів моральної та правової саморегуляції [4]. Це породжує небезпечну форму деформації правосвідомості – «цифровий розщеплений нігілізм», коли підліток щиро вважає себе законослухняним у фізичній реальності, але водночас вчиняє тяжкі протиправні дії (кібершахрайство, дискримінація, розповсюдження забороненого контенту) в інтернеті.

У стратегічному контексті розвитку людського капіталу держави ігнорування впливу віртуального простору на молодь є неприпустимим. А. Галай та В. Галай звертають увагу на тотальне розмивання меж правової відповідальності в інтернет-середовищі [4]. Специфіка мережевої комунікації провокує підлітків на дії, які в реальному офлайн-житті здалися б їм аморальними чи неприпустимими (інтелектуальне піратство, хакерські атаки, мова ворожнечі). Враховуючи те, що для сучасного покоління віртуальна реальність є невід'ємною частиною життєвого світу, ювенально-правовий вимір сучасної превенції обов'язково має включати формування цифрової правосвідомості як невід'ємного компонента загальної культури особистості та безпеки людського капіталу.

Висновки

Проведений аналіз у межах юридичної та ювенальної психології дозволяє зробити висновок, що правосвідомість підлітка – це не статичний набір юридичних знань, а живий процес інтеграції особистості в правовий простір громади. Ефективність цього процесу залежить не стільки від посилення санкцій, скільки від якості психологічного супроводу правової соціалізації.

Ефективність правового виховання залежить не від інтенсивності навчання, а від успішності психологічної інтеграції правових цінностей у структуру «Я-концепції» підлітка. Ювенально-правові заходи повинні мати корекційно-виховний характер, базуючись на принципах гуманізму та відновного правосуддя.

Перспективи подальших розвідок. Подальшого вивчення потребує вплив травматичного досвіду війни на трансформацію правових установок молоді, а також розробка психологічних критеріїв оцінки ефективності ювенальної превенції в територіальних громадах.

Література

1. Оніщенко Н. М. Правова система і особистість: соціогуманітарний вимір. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 18–22.
2. Кравченко О. В. Формування правової свідомості підлітків як психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2021. № 1(24). С. 132–144.

3. Панета Ю. М. Міжнародні стандарти у сфері ювенальної юстиції та їх імплементація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 63. С. 162–167.
4. Галай А. О., Галай В. О. Напрями вдосконалення правової просвіти молоді в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 5. С. 17–20.
5. Обушенко В. В. Психологічні детермінанти формування правосвідомості неповнолітніх. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2022. № 1(96). С. 222–231.